

У МАЛОМ ЦАРИГРАДУ

ОСМАНСКО НАСЛЕЂЕ ИЗ ЗБИРКИ НАРОДНОГ МУЗЕЈА УЖИЦЕ

НАРОДНИ МУЗЕЈ УЖИЦЕ
ОКТОБАР – НОВЕМБАР 2022.

У МАЛОМ ЦАРИГРАДУ
ОСМАНСКО НАСЛЕЂЕ ИЗ ЗБИРКИ
НАРОДНОГ МУЗЕЈА УЖИЦЕ

НАРОДНИ МУЗЕЈ УЖИЦЕ
ОКТОБАР – НОВЕМБАР 2022.

*Фадил Причић, из породице муслиманских исељеника,
у децјој народној ношњи донетој из Ужица 1862. године,
фотографисан 1900. у Тузли
(преузето из књиге Драгиша Трифковић, Тузлански времеплов III, Тузла 1988.)*

У МАЛОМ ЦАРИГРАДУ

ОСМАНСКО НАСЛЕЂЕ ИЗ ЗБИРКИ НАРОДНОГ МУЗЕЈА УЖИЦЕ

ЗА НАРОДНУ ПЕСМУ КОЈА ПОЧИЊЕ СТИХОВИМА

*Ој Ужице, мали Цариграде,
Кроз тебе се проћи на могаше,
Од зумбула и од каранфила,
Од момака и од ђевојака,
Од мириса ђула и босиљка...*

ће вероватно велики број Ужичана тврдити „да су је спевале буле када су напуштале град“ 1862. године. У рану јесен те године, на стотине волујских кола натоварених покућством муслимана из Ужица данима су одлазиле пут источне Босне, али и ка Санцаку и другим деловима залазећег Османског царства. Међутим, Вук Караџић је песму објавио још 1841. године, што, с обзиром на околности у којима је муслиманско становништво исељавано, потврђује сумњу да је одлазећим људима у тим тренуцима било до песме, па била она и тако сетна.

Кроз више векова су муслимани чинили већину становништва у Ужицу, што је период у којем се учврстила османска градска култура. Већина ужичких муслимана вероватно су били хришћани који су прешли на ислам, но о томе је данас тешко доносити коначне закључке, јер су османски пописи првенствено засновани на подацима о конфесионалној, а не етничкој припадности становника. Срби су, изузевши Роме, обично све муслимане називали Турцима, конвертите евентуално и потурима или потурицама. У текстовима који прате ову изложбу коришћени су, као ознака припадности култури, етницијетету или вери, термини *османски*, *турски* и *муслимански*, већ према контексту, иако се њихово значење често преплиће, но надамо се да тиме нећемо унети забуну код читалаца.

У Народном музеју Ужице је предмета који су припадали ужичким муслиманима у раздобљу до XIX века сразмено мало, претпостављамо, зато што је сеоба 1862. године спроведена плански, те су ужички „Турци“ успели да преселе већи део својих покућстава, или бар њихов вреднији део. Стога су многи изложени предмети потекли из Нове Вароши, Пријепоља, Прибоја и других места у региону која су до Првог балканског рата била у саставу Османског царства, а у Музеј су пристизали од средине XX века. Како су муслимански становници поменутих места припадали истом огранку османске културе као и ужички, сматрали смо да та чињеница неће битније утицати на концепцију изложбе.

Намера ове изложбе је да Ужичанима приближи значајан део прошлости њиховог града – између осталог, Ужице је током највећег дела своје записане историје припадало Османском Царству. Задатак којег смо се подухватили захтева многа специфична знања, односно темељно образовање у области оријенталистике, те свој рад на припреми ове изложбе сагледавамо тек као подстицај та будуће истраживаче.

Драгоцену помоћ пружила нам је др Маријана Мишевић, филолог и историчар, која је, између осталог, превела изводе из текстова из збирке рукописних и старих штампаних књига на османском турском, персијском и арапском језику из Библиотеке Музеја и написала два текста за овај каталог, као и текстове изложбених паноа о османским рукописима и штампаним књигама. У овом послу суделовао је и др Akif Ergihan Yerlioğlu, са Босфорског универзитета у Истанбулу, којем такође дугујемо захвалност, као и ефендији Рејхану Хоту, главном имаму Меџлиса Исламске заједнице у Рожајама, и професору Халилу Маркишићу из Рожаја, који нам је пружио усрдно помоћ како бисмо доспели до места посвећених Шејху Мухамеду Ужичанину. У прикупљању података помогао нам је и Аднан Тињић из Архива Тузланског кантона, Дивна Шахбеговић и Сенада Шахбеговић из Тузле, Расим Ужичанин из Живинаца, Елмир Ужичанин из Сарајева и Слободан Павићевић из Ужица. У реализацији поставке помоћ смо добили од ужичког предузећа „Атлас“ д.о.о. и од архитектке Рајка Драговића.

Катарина Доганџић-Мићуновић и Немања Обрадовић

УЖИЦЕ ПОД ТУРСКОМ ВЛАШЋУ

Немања Обрадовић

Не постоји много података о паду Ужица под османску власт. Хаџи-Калфа и Евлија Челебија слажу се да је Ужице освојено 1463. године приликом похода султана Мехмеда II Освајача на Босну¹, а постоје и мишљења да се то десило (најкасније) 1459. године². Након пада под Османлије Ужице улази у састав Смедеревског санџака у Румелијском ејалету, да би касније припало Будимском ејалету (1541), те Београдском пашалуку (1699). О животу Ужица у прва два века османске владавине зна се углавном из катастарских пописа – дефтера. У првом дефтеру Смедеревског санџака (1476–1478), Ужице се назива селом са 64 хришћанска и четири муслиманска домаћинства.³ Наредни пописи указују да се с почетком процеса исламизације структура становништва постепено мења. У другом попису (1516) Ужице има статус касабе.⁴ Муслиманску заједницу углавном чине занатлије, војници и тимарници, махом исламизирано локално становништво и „дошљаци“⁵ који су говорили матерњим језиком који су користили пре преласка на ислам.⁶ Број муслимана турског етничког порекла, по свему судећи војних и цивилних старешина, био је вероватно занемарљив. До краја XVI века број становника је у порасту, изузев осамдесетих година када је чума (куга) харала Босном и Србијом.⁷ Крајем XVI века у претежно муслиманском Ужицу, по процени, живи од 3.500 до 5.000 људи, у 16 муслиманских махала и једном џемату⁸ хришћана, што је за то време чинило прилично велико градско насеље. Демографски и привредни успон Ужица омели су ратови крајем XVII века и они вођени у XVIII и XIX веку.

Привреда. Пораст становништва пратило је и досељавање пословног света, те Ужице постаје значајан привредни центар. Путем повезано с Београдом и Босном, Ужице је користило благодети караванског промета и природна богатства свог подручја, што је довело до развоја трговине. Евлија Челебија 1664. године описује Ужице као трговачку варош са 1.140 уредних и лепих дућана и са 11 ханова, у којима су одседали и грчки, арапски и персијски трговци мануфактурном робом (базерџани). Запазио је камени безистан, као и караван-сарај у коме је неколико хиљада људи, са својим коњима, могло бесплатно коначити. О значају трговине сведочи и постојање посебног кануна (закона) за тврђаву Ужице. На тргу су се продавале житарице, стока, уље, риба, сир, масло, восак, мед и медовина, вино, гвожђе и гвоздена роба, текстил, чизме. Због развијеног сточарства, многе занатлије баве се обрадом коже (кожари, крзнари, чизмари, папуџије, књиговезци), а 1572. године у Ужицу их је било педесет.⁹ Евлија Челебија каже да ужички књиговезци „праве дивне повезе за књиге који очаравају, затим позлаћене, од латица сложене, гравиране мастионице за писаће столове које се шаљу као дарови у Стамбул“.¹⁰ Током XVI века у Ужицу су забележени бројни занати¹¹, а у другој половини тог века на подручју Ужица било је чак 49 воденица и 25 ступа. Евлија Челебија је записао да на Ћетињи „постоје разноврсни уметнички израђени млинови с колом и разнобојним млинским камењем од гранита, тако да таквих млинова нема ни у једној другој земљи“¹². Становници Ужица бавили су се, у мањој мери, и пољопривредом. На основу убирања дажбина зна се да су гајене житарице, поврће, винова лоза, лан и конопља, као и пчеле, свиње, овце и козе. Рат с краја XVII века и нестабилна ситуација током

¹ Хаџи-Калфа пише да су незадовољни грађани Ужица послали једног попа који је султана Мехмеда II уверио да је Ужице лако освојити ако се запале куће испред града.

² Храбак 1979, 5.

³ Зиројевић 1987, 94

⁴ Касаба је обично неутврђено градско насеље, у којем се налази бар једна џамија, мектеб (основна школа), низ дућана, евентуално хамам, хан и друге грађевине које му дају муслиманско обележје.

⁵ Становници околних села који су примили ислам и након тога прелазили у градове.

⁶ Мушовић 1985, 25.

⁷ Зиројевић 1987, 97.

⁸ Џемат – верска заједница; у овом случају парохија.

⁹ Зиројевић 1987, 98.

¹⁰ Евлија Челеби 1973, 388.

¹¹ Кројачи, кечџије, мутапи, халачи, дутмеџије, кабаничари, ковачи, бравари, казанџије, кујунџије, хлебари, касапи, тесари, грнчари, клесари, кириџије, столари, лукари, бербери, сапунџије, бакали, телали, халвације.

¹² Евлија Челеби 1973, 387.

скоро читавог XVIII века (ратови, слабљење централне власти, осамостаљивање паша, покрајина и бегова, борба јањичара и спахија око чифлука) зауставили су економски развој.

Ужице у аустро-турским ратовима. Велики рат (1683–1699), који је обележио почетак дугогодишњих сукоба између Аустрије и Турске, као и ратови 1716–1717. и 1737–1739. године, захватили су и ужичко подручје. Упркос невољама које прате ратове, Ужице је одржало континуитет свог муслиманског становништва; уз то је Порта 1689. године административним мерама у Ужице привукла муслиманске избеглице из Угарске, као и предузетне муслимане са других страна, пре свега из Босанског пашалука. У последњем аустро-турском рату – доба „Кочине крајине“ (1788–1791) – на подручју Ужичке нахије било је мањих сукоба, али је становништво било углавном поштеђено од страдања.¹³

Ужице у ратовима за ослобођење и у обновљеној Србији. У Првом српском устанку, Срби су Ужице, у коме су Турци имали јаку посаду, напали 1805. године. Том приликом је топовско ђуле погодило џамију у граду, о чему прота Матеја Ненадовић пише: „Турци видевши где џамија скоро у сред вароши гори уједанпут оставише своје бусије и побегоше граду. Срби јурнуше и са свих страна запалише куће (...) Само се види што није могло у град стати, јербо је град мален. Прионуло око града женско и мушко као рој за грану. Чујеш само јаук жена була и писку деце.“¹⁴ Након борби муслимани су остали у вароши, а зулумћари су протерани. По слому Првог (у којем су Срби и 1807. опседали Ужице), избио је Други српски устанак (1815), чији је успех означило и увођење двојне, српско-турске управе 1816. године, док су турске војне посаде остале само у већим градовима.

У Ужицу је, како наводи Стеван Игњић, 1855. године живело 1.745 Срба, 5.011 Турака и 380 турских Рома. Пословни део вароши био је на Доњој чаршији (потез од данашњег Трга партизана до Алексића моста). Испод Града (тврђаве) живели су ситни муслимански трговци и занатлије, на Теразијама и у Турици измешани српски и муслимански трговци, занатлије и власници пољопривредних имања, а уз Коштитчки поток до врха Теразија отменији Турци (ерлије). У Фукар-махали ниже Мегдана становала је сиротиња обе вере. Нешто муслимана је било подно Доварја, где је данас Градски стадион. Срби су претежно становали уз Царински и Глуваћки поток, а њихов центар био је око Цркве Св. Марка. Отменији Срби насељавали су предео испод Белог гробља, а српски земљорадници Крчагово и Врела. У Буару, у Глуваћима, на Татинцу и на Пори живели су измешани Срби и Турци.¹⁵ У данашњем Међају била је мусала.

Сукоби између Срба и муслимана се временом заоштравају. Све су чешћи физички обрачуни и убиства, нарочито после бомбардовања Београда 5. јуна 1862. године. У ноћи 25. августа 1862. у Ужицу је букнуо пожар. Хроничар Миладин Радовић описује тај догађај: „Ватра се појавила ниже садашње Житне пијаце и брзо се раширила и обукватила целу доњу страну вароши. Гледао сам онаи пламен из Татинца. Слушао сам онаи прасак и падање кућа. Ватра је била чини ми се у небо ударила (...) Кад се запали дућан ће има барута, а било иг је много, просто је страшно слушати ону праску.“¹⁶ Народна војска, уз помоћ регуларне, приморала је 4. септембра Турке на предају, а ускоро је, по одлукама Конференције у Канлици, започело исељавање муслимана из Србије. Евакуација ужичких муслимана трајала је 19–28. септембра 1862. године. Већи део исељеника отишао је у Босну. За њих је турска власт подигла два нова градића, који су по ондашњем султану Абдул Азизу названи *Azizye-i Bâlâ* и *Aziziye Zit* (Горња и Доња Азизија); још за време турске управе их називају Шамац (Горња Азизија) и Орашје (Доња). Ужичана има и у Босанској Костајници, Брезову Пољу, Бијељини, Зворнику, Тузли, Грачаници и Сребреници, и по Осату.¹⁷ По новијим истраживањима, из Ужица је 1862. године исељено 2.049 одраслих муслимана и 917 деце; иза њих је остало 550 кућа. Познате су муслиманске породице, које су из Ужица дошле у поједина места: у Тузлу – Сарачевићи, Прцићи, Манџићи, Бербићи, Мукићи, Шековићи, Чугуровићи и др.; у Бијељину – Бербићи, Ибрахимовићи, Ћосићи итд.; у Јању – Реџићи, Токићи; у Горњу Азизију – Фејзовићи, Ђукићи, Хасановићи, Бегићи, Пашићи; у Сребреницу: Селимовићи и Дрљачићи итд.¹⁸

¹³ Миливојевић 2008, 234.

¹⁴ Ненадовић 1947, 254–255.

¹⁵ Папић 1994, 48–51.

¹⁶ Ђирић 1985, 79.

¹⁷ Наметак 1961, 143.

¹⁸ Игњић 2011, 80.

Ужичка тврђава је почетком 1863. године, одлуком великих сила, минирана и порушена, у присуству међународне комисије, како би била онеспособљена као војно упориште.

Путописци о Ужицу у османско доба. Хаци-Калфа, турски географ, историчар и писац (1609–1657), у свом делу *О Балканском полуострву*, осврће се и на Ужице: „Улица, велика варошица недалеко од Дрине (...) Варош Ужице која се налази у једној дугуљастој долини, веома наличи на Меку. Мало има њива, али врло много башта.“¹⁹ Описује и ужичку тврђаву и даје податке о заузимању Ужица од стране Турака.

Евлија Челебија, славни османски путописац, у Ужице је стигао 1664. године из Београда, на путу за Херцеговачки санџак. У „Шехер Ужицу“²⁰, како га је назвао, провео је три дана. Бележи да се у „веродостојној латинској историји“ наводи да је оснивач града био бан Шелести и да је то велики град који је потом прелазно од једног владара другом док га 1463. године није освојио султан Мехмед II. Даље пише: „То је леп град на обали реке Ћетиње, а лежи на врлетној и високој стени као град Токат. Зидан је у облику четвороугла, а тврд је као да га је градио Шедад²¹ (...) Унаоколо има четрдесет и једну кулу, а по бедемима четири хиљаде грудобрана. Градске зидине су високе четрдесет лаката (...) У граду има свега десет кућа, и то: кућа градског заповедника (диздар), хатибова, хеџајина и заповедника музике (мехтер-баше), затим мала џамија Ебул-Фетха, складиште муниције и складиште хране (...) Будући да је град у унутрашњости земље, у њему има само двадесет војника, који поседују тимаре“²². (Поједини детаљи указују на склоност претеривању, те наводе Евлије Челебије треба узимати са резервом.) У поднаслову „Гласовити шехер Ужице“, Евлија Челебија описује варош као веома напредну, са преко 20.000 становника (4.800 кућа). Помиње сарај Заима Џафер-аге, три хришћанске и једну јеврејску махалу и 11 основних школа са децом за коју каже да су ванредно бистра. Посебан утисак оставила је мусала²³ на обали Ћетиње: „Тако красно одмаралиште нисам видео за четрдесет и две године својих путовања по исламским земљама (...) Зидови су јој тврди и чврсти, а високи као човечји узраст. Има четири капије. Дивни мирис цветова платана, липе, тополе, жалосне врбе, смреке, чемпреса и ловорике, као и стабала унутар ове мусале која се дижу до неба, опија памет верника“²⁴. Помиње и текије, хамаме, караван-сарај Кара Мустафа-паше, ханове, јавне кухиње (имарете), као и три камена моста, посебно истичући Мехмед-агин. За становнике Ужица каже да су због пријатне климе „тако лепи да им је лице румено као рубин“, а да отменији свет носи ђуркове постављене крзном. Жене носе црне фереце, а не од ружичасте, зелене и црвене чохе. Пише и о песнику Џари-Челебију, који је певао стихове уклесане на тариху Касапчића моста.²⁵ Опис Ужица завршава речима: „Како су сви становници овог напредног града чисти, улице су им такође чисте, а главне улице поплочане. Около вароши налазе се висока брда, из којих извире неколико стотина живих врела (...) Куће су све једна виша од друге, а становници весели и расположени. Варош је веома јефтина, а у околини има седам стотина села. Уредан бели хлеб им је на гласу. Ми смо три дана уживали и веселили се у овом шехеру, а затим смо се опростили са свима пријатељима, дервишима, преузвишеним шејх ефендијом и власником нашег коначишта Заимом Џафер бегом.“²⁶

О Ужицу су током XIX века писали путописци Јоаким Вујић, Ото Дубислав Пирх, Арцибалд Патон, Ами Буе, Милан Милићевић, Феликс Каниц.

У одељку *Пут у Ужице*, у својој књизи *Путовање по Србији 1829. године и белешке са пута по Угарској и Италији*, Ото Пирх, пруски капетан, о Ужицу, чији положај и „суморна дивљина“ на њега остављају утисак, пише: „Простор који је још остао између градића и кула, попуњен је са неколико стотина кућа које се блеште, растурених палисадима или ниским плотом ограђених, поређаних уз брдо, десно или у позадини. У средини се види једна тамна пруга, то је дуг низ трговачких дућана. Ужице је после Београда највећа и

¹⁹ Тирић 1985, 7.

²⁰ Шехер је веће неутврђено градско место, насељено претежно муслиманским становништвом, са више џамија и других установа које карактеришу развијеније муслиманско насеље.

²¹ Легендарни јеменски краљ, прославио се подизањем великих и тврдох грађевина.

²² Евлија Челебија, 385.

²³ Мусале су места под ведрим небо, опасане зидом, где муслимани обављају заједничку молитву.

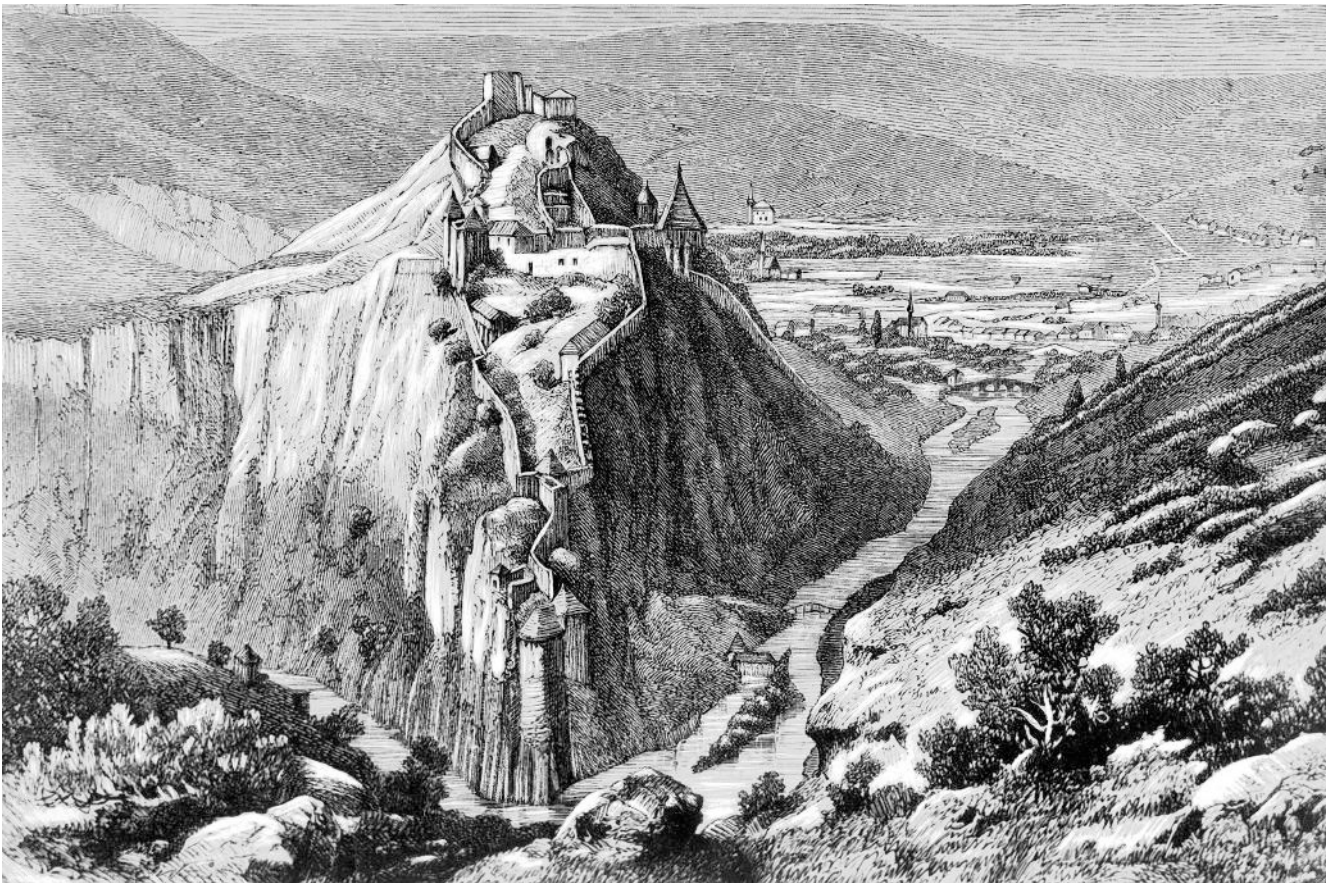
²⁴ Евлија Челебија 1973, 386.

²⁵ Ужице је у XVII веку и касније дало више књижевника и учењака чије дело превазилази локални значај, о чему је у овом каталогу писала др Маријана Мишевић.

²⁶ Евлија Челебија 1973, 389.

најнасељенија варош у Србији."²⁷ Посетивши муселима, запажа да су Турци милосрднији према животињама него према људима друге вере. Састао се и са Србима код којих је осетио тежњу да стану у ред цивилизованих држава. На крају је оставио оцену: „Суморан утисак, који чини спољашност Ужица, не прелази и на његову унутрашњост. Свет радо и весело живи у Ужицу и нерадо се растаје од свог живота и дружевног места. Клима је оштра, лоза овде не успева, али је ваздух окрепљујући, а воду хвале као најздравију у Србији. Имућнији трговци чине већи део становништва. То је једна од главних спојних тачака српске трговине са босанском."²⁸

Арчибалд Патон, енглески дипломата, писац и путописац, током боравка у Београду написао је књигу *Servia (Србија) 1843/44*, у којој говори и о Ужицу. Први утисци његове посете граду су неповољни: „Ушли смо на базаре који су трулили и распадали се. Ваздух је био загађен одвратним испарењима трулежи и распадајућих тела животиња, јама за штављење и зелених кожа, рогова и отпадака од меса (...) Чудно звучи после овог божијег суда сместили смо се у један изванредан хан, најбољи који смо видели у Србији, који је био мешавина немачке кафане и италијанске остерије, који је држао Далматинац."²⁹ Сусреће „необичног дервиша из Персије“, састаје се са српским начелником Миљцом Трифуновићем, док са мујезином са минарета разгледа град: „Ђетиња (...) пресеца град, а прелази је два елегантна пропорционална, али унеколико руинисана моста (...) Стагнирање рата у Турској сачувало је тврђаву скоро као што је морала изгледати пре неколико векова (...) Читаве улице које су овде стајале пре српске револуције претворене су у воћњак. Но и поред тога општи је изглед доста пријатан."³⁰ Од „Војводе“, старијег човека који је говорио на турском, Пирх је чуо да је Ужице главно преостало насеље муслимана у Србији, којих у граду има 3.500, док је Срба само 600. Разгледајући град са тврђаве, Патон је био разочаран: „(...) објекти су били сувише испод нивоа ока (...) Ужице, уместо да изгледа као град, изгледало је као раштркан скуп колиба и башта."³¹

Ужице, тврђава и варош, 1860. године (илустрација Феликса Каница)

²⁷ Тирић 1985, 28.

²⁸ Исто, 31.

²⁹ Исто, 33.

³⁰ Исто, 35.

³¹ Исто, 38.

Ужице, судница мудира Ибрахим бега 1860. године (илустрација Феликса Каница)

Ами Буе, француски геолог, географ и ботаничар, у Ужицу је кратко боравио 1854. године, о чему је оставио белешку у ревидираном издању свог дела о европској Турској: „Град, изграђен на тлу јако неуреданом, исто као у Босни, сачињен је од једне уске улице с дућанима и великог броја белих кућица, расутих и окружених оградом. Броји 897 кућа или 4.402 душе, међу којима 3.695 чине Словени мухамеданци, који заузимају 732 куће. То је седиште главног заповедника и суда округа Ужице, тако исто и центар епископије.“

Феликс Каниц, аустријски новинар, археолог и путописац, био је у два маха у Ужицу, 1860. и 1888. године. Као утисак са свог другог путовања по Србији, описује последње године боравка Турака у Ужицу: „Жалосно стање некада раскошног конака са дворанама и колонадама од пешчара у коме је резидирао ужички мудир, и који је у исто време био и турска школа, меџлис и затвор, просто се не да описати. Из пукотина су израсле биљке пузавице и шириле се као украс по зидовима.“ Последњи ужички мудир и последњи турски судија водили су Каница кроз одаје конака, о чему он пише: „Једино је у судници, са старим ћилимовима, пушкама и дрвеним шкрињама, висило неколико платнених торби са актима. То не значи да није било процеса; близина босанске границе је још од устанка отежавала успостављање мира у југозападном делу Србије, убиства и пљачке су стално биле на дневном реду.“³²

³² Каниц 1989, 509.

ОРУЖЈЕ

Немања Обрадовић

У Збирци оружја Народног музеја Ужице чува се и један број примерака из османског периода изузетних по начину израде. Оружје је, уз своју употребну вредност, било и део свечане мушке ношње. У друштву као што је било османско, које се ослањало на идеал ширења Дарулислама (исламске краљевине) освајањем Дарулхарба (неверничког света), поседовање оружја било је ознака достојанства и друштвеног положаја.

Сабља. Хладно, блиско-нападно оружје, ношено обешено о раме гајтанима. На кривом, челичном сечиву персијског типа, су са обе стране арапским писмом урезани стихови из Курана: „У име Бога милостивог и самилосног – Ми ћемо ти дати јасно освајање; Да ти Бог опрости грех који је претходио и онај који је касније настао да употпуни своју благодат теби и да те напути на прави пут...“ (превод: Милена Гачевић)

Кубуре. Ватрено оружје за самоодбрану и блиску борбу, ношено за појасом „бенсилахом“. Прва кубура припада типу „фочанки“, израђиваних у Фочи у XVIII и XIX веку. Дршка јој је повијена на доле, завршава се већом елипсастом јабуком и дугметом са ликом лава.

Јатагани, често веома раскошно украшени, су ношени за појасом „бенсилахом“, уз мале пушке оковане сребром или позлатом. **Јатаган црносапац** има дршку од црног рога и благо повијено једносекло сечиво. Са једне стране сечива су стилизовани биљни орнаменти, а са друге медаљон са натписом на арапском језику: „Ову сабљу је радио следбеник Ахмеда... Рађена је 1245 (1830), украшена је и кована с намером да улије неверницима веру (јер), нема Бога до Алаха, а његово отелотворење у заједници је окретање ка бесмртној Кибли. Рад мајстора господара Ахмед Аге.“ (превод: Милена Гачевић)

Пушка израђена средином XIX века у Босанском Грахову. Осмоугаона цев, са нишаном и мушицом, украшена је флоралним мотивима. Ороз је језичаст, са додатним делом у функцији кочнице. Месингани штитник изгравиран је биљним мотивима. На кундаку су лежишта за фишке са вратанцима од месинга.

ЛИТЕРАТУРА, ТЕКСТОВИ НЕМАЊЕ ОБРАДОВИЋА:

- Група аутора, 1989. *Историја Ужица I*. Београд: Историјски институт Београд.
- Зиројевић, Олга, 1987. „Ужице у светлу турских извора“, *Ужички зборник бр. 16*. Ужице: Народни музеј Ужице.
- Игњић, Стеван, 2011. *Ужице и околина 1842–1914*. Београд: Службени гласник.
- Каниц, Феликс, 1989. *Србија – земља и становништво, од римског доба до краја XIX века, I књига*. Београд: Српска књижевна задруга.
- Миливојевић, Станојка, 2008. „Остава Турског новца из Биоске“, *Нумизматичар бр. 28*. Београд.
- Мушовић, Ејуп, 1985. „Становништво и исламски споменици Ужица у периоду Турске власти“, *Ужички зборник бр. 14*. Ужице: Народни музеј Ужице.
- Наметак, Алија, 1961. „Фолклор Ужичких муслимана у Босанској посавини“, *Зборник VII конгреса фолклориста Југославије у Титовом Ужицу 1961*. Београд.
- Ненадовић, прота Матеја, 1947. *Мемоари, књига IV*, Београд.
- Папић, Радивоје А., 1994. „Ужице и ужички крај од раног средњег века до 1941. године“, каталог изложбе *Ужице настанак и развој*, Ужице: Народни музеј Ужице.
- Трифковић, Драгиша, 1988. *Тузлански временлов III*. Тузла: Универзал.
- Ђирић, Живан А., 1985. *Старо Ужице у записима*. Титово Ужице: Народна библиотека „Едвард Кардељ“.
- Храбак, Богумил, 1979. „Трговачки град Ужице у ратним збивањима од средине 15. до краја 18. века“, *Ужички зборник бр. 8*. Ужице: Народни музеј Ужице.
- Евлија Челеби, 1973. *Путопис, одломци о југословенским земљама*, превод и коментар Хазим Шабановић. Сарајево: Веселин Маслеша.

РУКОПИСИ И ШТАМПАНЕ КЊИГЕ

Др Маријана Мишевић

Музеј у Ужицу чува историјски вредан корпус арапским писмом писаних текстова који су циркулисали у јужнословенским крајевима током периода османске владавине. Колекција састављена од рукописа, штампаних књига и докумената, формирана је средином XX века. Тада су власници – претежно из градова у непосредној околини Ужица (Пријепоља, Прибоја, и др.) или из нешто удаљенијих градова у које су се муслимани из Ужица одселили након успостављања аутономне Србије – поклањали или нудили књиге на откуп Музеју. Рукописи и књиге који сачињавају ову збирку нису каталогизовани па су стога остали скоро потпуно непознати научној јавности. Језичка структура колекције је типична – највећи број целовитих текстова је на арапском, затим долази турски, и на крају персијски језик. Такође типично, многе књиге садрже више од једног прозног дела на истом или на различитим језицима. Неке књиге имају облик кодексâ у којима се налазе увезани некада независни рукописи или потргани листови сличних димензија, а различите старости и места производње.

Османско Царство дочекало је XX век са већински неписменим становништвом. Писменост је била привилегија и поуздани знак релативне блискости писменог човека са центрима моћи и актуелног знања. Упркос томе, поуздано се може тврдити да јужнословенски простор није знатно заостајао за трендовима карактеристичним за друге провинције царства кад је у питању производња и дисеминација знања путем текстова писаних арапским писмом.

Рукописна књига се, у друштву какво је било Османско Царство, сматрала ексклузивним и вредним предметом. Рукописи су се куповали, продавали, читали, чували у приватним и јавним библиотекама, реконструисали, допуњавали, али и губили и занемаривали. Људи различитих генерација градили су свој однос према старим и новим текстовима и књизи као предмету у складу са својим погледима на свет и материјалним могућностима.

Османска писана култура се вековима ослањала на рукопис, а први велики пословни подухвати везани за штампање књига арапским фонтом у Османском Царству (1300–1926) датирају из прве половине XVIII века. Штампа је, међутим, доживела прави замах тек у XIX веку, што није подразумевало нагли прекид са рукописном традицијом. Премда у мањој мери, књиге су умножаване и писане руком све до у рани XX век. Пијетет према рукописној традицији одсликава се у начину на који су, нарочито у почетку, књиге штампане. Рукописне књиге су у великој мери производили професионални писари/калиграфи у писарским канцеларијама, а постојале су и посебне радионице које су се бавиле илустрацијом, декорацијом, увезивањем и корицењем на такозвани оријентални начин. Многе специјализоване радионице, независне или везане уз школске комплексе, имале су за циљ серијску производњу и евентуалну добит од продаје. Тако произведени рукописи се одликују лепим и стабилним фонтом често одабраним према садржају текста (књига инв. бр. 2668). Кожни повез и стилизоване гравуре (књига инв. бр. 3438) указују на изванредан степен луксуза и релативно ограничену публику, док картонске корице обично указују на то да је дело често преписивано и да је било намењено широј публици (слика на страни 12).

Осим тога, и писмени појединци су преписивали популарна и класична дела из разних области знања која су им била потребна за обављање дужности или за даљу едукацију, по правилу поштујући и имитирајући уврежене принципе организације текста у рукопису. Оно што је било обавезно је започети са бисмилом, а на крају се захвалити Богу што је помогао завршетак преписа.

Посебну категорију рукописа представљају *меџме* (збирке), то јест свеске различитих димензија и обима у које су појединци спорадично и често без икаквог очигледног реда уписивали: изводе из текстова који су читали и употребљавали, важне догађаје из јавног и приватног живота, пословице, песме, приче, шале, рецепте, молитве, упутства за правилан молитвени живот и томе слично, све према друштвеном положају и интересовањима, и веома често, на сва три језика, арапском, персијском, и турском.

Најпреписиванија и најпотребнија књига у османској писаној традицији је, наравно, била света књига – Куран. Колекција Музеја нема ниједан рукопис Курана, али садржи преписе појединих поглавља, то јест сура. Очекивано, збирка садржи неке од османских „бестселера“ из области догматике или лексикографије. За локалну историју су значајни рукописи који су преписивани у нашим крајевима, као и рукописи чији су корисници остављали податке о власништву, било кроз белешке или употребом печата.

Многи муслимани пореклом из јужнословенских крајева, који су путовали до разних удаљених места ради образовања, у потрази за послом, или приликом одласка на хаџилук у Меку, доносили су књиге које су куповали или преписивали у Истанбулу, Каиру, Дамаску, и другим центрима исламског образовања и културе. Таквим једним путовањем се можда може објаснити и начин на који је у наше крајеве доспео најстарији кодекс у збирци Музеја (инв. бр. 2657), који је највећим својим делом настао 715. године по хиџри (1315/1316 г.н.е). Извесни муфтија Мехмед из Пљеваља оставио је власничку белешку на првом листу рукописа, али је немогуће знати кроз колико руку је књига прошла, што пре што после њега.

Књига инв. бр. 3438

Књига инв. бр. 2668

СВАКОДНЕВИЦА, РЕЛИГИЈА, СУЈЕВЕРЈЕ

Др Маријана Мишевић

На листовима рукописа који се налазе у збирци Музеја налазе се имена неких писмених људи који нису били велике историјске личности, али се без сумње може тврдити да је њихов утицај на живот у срединама у којима су живели био велики. Још је замагљенија слика о анонимним преписивачима и корисницима књига, а најтеже је допрети до оних са којима су писмени људи комуницирали, које су подучавали или им помагали на овај или онај начин. Оно што рукописи, међутим кажу, јесте да су неки од тих људи знали кад и како се треба молити, да су упутства за правилан и ефикасан молитвени живот писали на турском, а молили се на арапском. Многи од њих вероватно никад нису чули како звучи арапски као матерњи језик, али су неки свакако располагали описом сваког појединачног гласа и места његовог настанка. Рукописи такође кажу да су религија и сујеверје стајали руку под руку (сл. 5310). Даље кажу да су легенде и приче биле подједнако важне као и догматски принципи. Рукописи нас наводе да се запитамо како су људи који су живели у предмодерном Ужицу, Пријепољу, Пљевљима итд., успевали да набаве биљке из далеких крајева света и разне хемијске супстанце које су онда користили за справљање мелема, тинктура, и балзама разних намена. Шта је лек за сваку бољку? Како се одвикнути од опијума? Како се окрепити на врућини? Шта да ради мајка која нема млека — шта да пије, како да се моли, коју амајлију да носи испод пазуха? И тако даље, и тако даље.

Меџмua, инв. бр. 2725

ПОЗНАТИ УЖИЧАНИ И МАЊЕ ПОЗНАТИ „ОСТАЛИ“

Др Маријана Мишевић

Писана дела у своје време познатих Ужичана, од којих су неки били чувени широм, ако не целог царства, онда бар широм Румелије (европског дела царства), углавном се нису се задржала у Ужицу. Колекција Музеја садржи само једно теолошко дело на арапском језику из XII века које је као преписивач потписао неко ко је сигурно имао неке везе са Ужицем, 1843. године. Место преписа је непознато, а потписник је Али Хафиз син Ибрахима Ужичанин(а).

За шејха Муслихудино Ужичанина (у. 1642/43), оснивача ужичке текије која је припадала хелветијском дервишком реду, може се рећи да је поставио свој град на имагинарну културну мапу Османског царства XVII века. Њему се приписује један рад који се бави суфијском праксом и превод са персијског једног дела из области исламске догматике. Први рад није никад пронађен, а други се чува у Сарајеву. Све друго о њему знамо само на основу онога што су његови савременици чули, знали и записали о њему. Успомену на шејха Мухамеда који је живео у XVIII веку чувао је народ до времена кад су о њему почели писати научници. За друге писмене и образоване Ужичане знамо углавном захваљујући томе што су, поред осталог, били песници, па су нам о њима оставили податке енциклопедисти османске поезије или пак захваљујући томе што се за њих распитао ко други него Евлија Челебија. Од Цари Ефендије (XVII) остао је само натпис на Касапчића мосту. Међу песницима и књижевницима који су који су били везани за Ужице су Зари Мустафа Ужичанин, Али Бег Пашић (уметничко име Вуслети) и Ибрахим Зикри. Од свих је међутим највећа слава Сабита Ужичанина, кога нису ценили сви савременици, али потоње генерације јесу о чему сведочи велики број рукописа у којима се може наћи његова поезија. Сабит је био један од песника који су увели мини-револуцију у османску поетику XVII века тако што су пустили свакодневне речи, изразе и начин размишљања да поремете сувопарност традиционалног манира који није пратио промене у реалном животу.

ЛИТЕРАТУРА, ТЕКСТОВИ ДР МАРИЈАНЕ МИШЕВИЋ:

- Bejtić, Alija, 1974. „Pjesnik Sabit Alauddin Užičanin kao sarajevski kadija i bosanski munla“, *Anali GHB* 2–3, 3–20.
- Lavić, Osman, 2007. „Ulemanska i šejhavska porodica Muslihudina Užičanina iz XVII vijeka“, *Anali GHB* 25–26, 111–127.
- Mušić, Omer, 1952. „Poslanica šejha Muhameda Užičanina beogradskom valiji Muhamed paši“, *Prilozi za orijentalnu filologiju* 2, 185–194.
- Mušić, Omer, 1960. „Treća poslanica šejha Muhameda iz Užica“, *Prilozi za orijentalnu filologiju* 8–9, 193–202.
- Mušić, Omer, 1965. „Još dva pisma iz korespondencije užičkog šejha Muhameda“, *Prilozi za orijentalnu filologiju* 12–13, 249–254.
- Spaho, Fehim Dž., 1973. „Još nekoliko dokumenata o užičkom šejhu“, *Prilozi za orijentalnu filologiju* 18–19, 267–284.
- Trako, Salih, 1996. „Pendnama – Knjiga savjeta Ibrahima Zikrije Užičanina“, *Anali GHB* 17–18, 107–111.
- Hadžijahić, Muhamed, 1953. „Hamzevije u svjetlu poslanice užičkog šejha“, *Prilozi za orijentalnu filologiju* 3–4, 215–227.
- Šabanović, Hazim, 1950. „Natpis na Kasapčića mostu u Užicu i njegov autor pjesnik Džari Čelebi“, *Prilozi za orijentalnu filologiju* 1, 156–161.

УМЕТНОСТ У ОСМАНСКОМ ЦАРСТВУ

Катарина Доганџић-Мићуновић

Уметност царства које се у доба свог пуног процвата, у XVI веку, простирало на сва три континента Старог света, ослањала се, пре свега, на персијску, арапску и византијску културу, као и на турско номадско наслеђе. Но, османску уметност, пре свега, треба посматрати у контексту исламске уметности; апстрактно изражавање у ликовним уметностима исламског света потекло је од апсолутно духовног поимања божанства – „Алах је чисти дух, које се не може ни замислити ни представити било каквом цртом заједничком људима или другим живим бићима.“³³

Богата орнаментика османске уметности, као једна од њених детерминанти, потекла је из арапске традиције, у којој украс гради јединствен израз са архитектонским простором и облицима предмета уметничког занатства. Врхунац декоративности достигнут је у калиграфији, у којој графеми чине јединствену целину са геометријским, флоралним и симболичким орнаментима. Декоративно арапско писмо коришћено је и за натписе на османском турском. У сплетовима апстрактне арабеске, уз биљне мотиве, често се проналазе и стилизоване представе животиња, што је најпре дуг персијској традицији, у којој није избегавано ни приказивање људских фигура. Изузетака од верске забране представе људи и животиња било је и током целе османске историје. Дела минијатуриста славила су походе султана, а људске фигуре испуњавале су и представе светковина. Популарне минијатуре предела су имале знатног утицаја на друге гране уметности. Посебно су на цени биле слике истанбулских џамија и обале, а та мода се пренела и у зидно сликарство и декорацију занатске робе.

У доба барока и рококоа долази до уплива западних образаца у османске декоративне уметности, но оне су се, као и османска уметност у целини, развијале у оквиру установљене традиције све до половине XIX века, када се у великој мери окреће Европи.

*Сребрна табакера из музејске збирке са представом џамије.
Орнамент је изведен под западњачким утицајем.*

³³ Redžić 1982, 21.

*Мангал, Пријепоље, XIX век, месинг.
Представе са људским и митским фигурама воде порекло
из уметности Персије и култура старог Блиског Истока.*

Архитектура. Градове Османског царства западни путници сматрали су местима урбанистичког нереда, што са становишта нововековне Европе углавном и јесу били. Међу начичканим махалама било је мало слободног простора, а комуникацију је отежавао и велики број ћорсокака.

Стамбене куће подизане су углавном од трошног материјала и неретко су брзо пропадале. С друге стране, многа монументална камена здања, по својим просторним концептима, конструктивним решењима и декорацији чине културну баштину светске вредности. Те грађевине – џамије, школе, мостове, караван-сараје, болнице, сахат-куле, хамаме – подизали су султани и чланови њихових породица, везири и провинцијски моћници, из верских или хуманитарних побуда, као вакуфе (задужбине).³⁴

Препознатљиве обресе исламских градова осликавају, пре свега, џамије са својим витким минаретима. На наше просторе ислам је стигао када је у османској држави доминирао тип једнопросторне џамије с централном куполом. Но, како је подизање куполе захтеван грађевински задатак, већина џамија имала је равну дрвену таваницу под четворосливним кровом.³⁵ Уз џамије су подизане чесме, због ритуалног прања делова тела пред молитву.

Ужичке џамије. По исељавању муслимана из Ужица 1862. године, у налету освете, али и због похлепе за добро позиционираним имањима џамија и других турских задужбина и здања, Срби су разорили готово све што је било турско (укључујући и гробља).

Наша представа о изгледу османског Ужица је скромна – познато је тек неколико графика које представљају опсаду утврђења из доба аустро-турских ратова, једно уље на платну непознатог аутора из XIX века, те Каницови цртежи из времена заласка османске управе. Ни писаних извора није много више, а о муслиманским богомољама сведочанство је оставио Евлија Челебија, који 1664. помиње да се у Ужицу налази пет великих, лепих џамија, 29 махалских месцида, као и једна мусала. Данас нису видљиви трагови ниједне ужичке џамије – оне које су преживеле пожар 1805. уништене су 1862. године, изузевши џамију у утврђењу и Шехову џамију. Сведок догађаја из 1862. године, Миладин Радовић, помиње седам ужичких

³⁴ Иналцик 2003, 217–234.

³⁵ Redžić 1982, 39–54.

џамија,³⁶ док се у попису муслиманских имања оглашених за продају 1862. помиње 12 џамијских имања; међу њима је и оно у Фукар-мали, а реч је вероватно о имању џамије у данашњој Дечанској улици, чији су остаци били видљиви до 1969. године, када је на том месту рашчишћаван терен за новоградњу.

Евлија Челебија је о ужичким џамијама записао: „Између свих истиче се лијепим каменом зидана Алајбегова џамија (...) врло свијетла пространа и привлачна џамија, а сва је покривена чистим плавим оловом...“³⁷ С обзиром да се одржало предање о „Шеховој џамији“ као о најлепшој, а да ниједну другу богомољу Евлија Челебија не помиње под тим именом, један број истраживача сматра је то управо „Алајбегова џамија“.

Миладин Радовић је о Шеховој џамији записао: „Била је више Уремовца у Росуљама једна дивна џамија. (...) За ту џамију предање вели да је била у своме вијеку три пута црква, а три пута џамија. Она је била под именом Црква Ружица (...) Она је била од изласка Турака до после 1876. год. Општинска управа са своим преседником на челу донесе решење да се она батали не зато што се она није могла поправити него зато што је у њој био тесат камен готов.“³⁸ (Од камена разрушене богомоље је Илија Јокановић, тадашњи председник општине, сазидео своју кућу и механу.)

Крајем осамдесетих година XX века започели су радови на изградњи стамбених зграда за потребе војске СФРЈ, у делу града Камено корито, на локалитету „Шехова џамија“. Током ископа земље појавили су се остаци велике грађевине, у којима су препознати остаци троделне олтарске апсиде и једне осмоугаоне грађевине, могуће турбета које је било подигнуто у комплексу џамије. Кустоси и археолози Народног музеја Ужице су покушали да заштите локалитет од даљег уништавања, али узалуд. Очувани зидови су порушени, а од 1990. године се на месту Шехове џамије, а могуће је и легендарне цркве Ружице, налази паркинг.

Уништавање локалитета „Шехова џамија“, Ужице, 1989/90. године.

³⁶ Реч џамија (tur. cami, arap. *ḡāmi*) означава муслиманску богомољу. Уз џамије се подижу минарети, високи витки торњеви, са којих муџезин (џамијски службеник) позива на молитву. Месцид је мања богомоља без минарета, у којој се обавља служба као и у свакој џамији, с тим што се у (неким) не обављају зајдничко клањање петком и Бајрам намази. Месциди су, као скромније грађевине, обично начичкани по махалама. Срби су, судећи по Радовићу и још неким изворима, и месциде називали џамијама.

³⁷ Познановић 1980, 112.

³⁸ Радовић 1984, 39.

ШЕЈХ МУХАМЕД УЖИЧАНИН

Катарина Доганџић-Мићуновић

Шејх (шеих) је реч арапског порекла, која је првобитно означавала старешину племена, да би се у османском добу, међу више њених значења, усталило и оно које означава старешину дервишке текије. Дервиши су били следбеници неортодоксних видова ислама, а међу бројним огранцима дервишких мистичких учења, у Ужицу је у османско доба забележено деловање халветијског и бектијашког тариката (реда).³⁹

Ко је тачно био шејх по којем је названа ужичка џамија порушена 1876. године, можда ће заувек остати отворено питање. Но, прича о Шеховој џамији води нас до једне од свакако најзначајнијих личности које су се родиле и живеле у Ужицу.

Због израбљивања народа од стране представника локалних власти, а под патронатом београдског везира Сејид-Мехмед паше, у Ужицу 1746. избија буна муслиманске и хришћанске раје, обе погођене незакоњем. Стожер побуне је био Шејх Мухамед⁴⁰, дервиш халветијског реда, прослављен по својим проповедима у џамији⁴¹. Након што је Шејх Мухамед оклеветан на Порти, београдски паша му налаже да напусти Ужице и да се са породицом и присталицама исели за Босну. Следи одговор Шејха Мухамеда, априла 1748. године: „Бој се великог Бога и његов тешке казне! (...) Насиља не трпи ни Бог ни његов посланик, ни наш цар. Ако бих ја повлађивао твојом насиљу својим останком овде и покорио се твојем фалсификованом ферману, који сте сачинили да би могли лакше народу насиље и неред правити, или се некуд преселио, учинио бих издају према Богу, његовом посланику и нашем цару, као што ви управљате по ђеифу или из незнања(...)“⁴²

Након тога, по усменом предању,⁴³ јаничари су из Беле цркве у Карану узели крст, мантију и црквене књиге, и то сакрили у турбе поред џамије у којој је шејх био имам, како би Шејха оклеветали и као неверника, што је изазвало сукоб Шејхових присталица и пашиних људи. Историјско сазнање је да је у Ужицу дошло до оружаног обрачуна војске са Шејховим присталицама, чије су куће, као и кућа Шејха Мухамеда, запаљене. Шејх је потом пред потером напустио Ужице и стигао до села Балотићи, на путу од Рожаја ка Призрену, где се крио до јесени 1750. године, када су га војници пећког паше Махмудбеговића пронашли и погубили.

По предању које чува народ рожајског краја, ухваћеног Шејха пушка није хтела да упуца, нити сабља да посече, те су му раоником на камену одсекли главу. Шејхово тело је укопано на месту страдања, где је никла ружа која неуморно цвета и дивно мирише, што је, народ сматра, доказ Алахове наклоности и невине жртве Шејха Мухамеда. Прича се и да је неки хоџа из породице Имамовић из Рожаја, после претсказујућег сна, предвођен белим псом, кренуо у Пећ по главу Шејха Мухамеда.⁴⁴

Глава Шејха Мухамеда јесте састављена са његовим телом, пренетим из Балотића у Рожаје, и сахрањена у Горњој џамији (данас џамија Султана Мурата II) у Рожајама. Над тим гробом је Хуршид-паша 1854. године подигао турбе (касније замењено новим), док је једно начињено и у Пећи, наводно на месту где се, по предању, шејхова глава насмејала паши Махмудбеговићу, коме је донета после погубљења. Дрвено турбе које су мештани Балотића подигли на месту где је Шејх посечен, давно је изгорело, а на његовом месту подигнуто је ново.

³⁹ О дервишким редовима, Иналџик 2002, 291–317.

⁴⁰ У рожајском крају познат је и као Шејх Мехмед.

⁴¹ По већини писаних извора на које смо наишли, Шејх Мухамед се школовао у Истанбулу, да би се потом вратио у родно Ужице, међутим, по породичном предању, Шејх Мухамед се сам образовао (разговор са Расимом Ужичанином из Живинаца код Тузле, септембар 2022 године. Од истог саговорника сазнали смо и да се део породице Шејха Мухамеда иселио у Коњу у Анадолији.)

⁴² Извод из прве од три посланице које је Шејх Мухамед упутио Сејид-Мехмед паши; све три су објављене у Аземовић 1994.

⁴³ Подаци о усменом предању о Шејху Мухамеду махом су преузети из рукописа Бајра Аговића из Рожаја.

⁴⁴ Исто.

О данас заборављеном Шејху Мухамеду, којег је хришћанска раја сматрала својим заштитником, Миладин Радовић је записао: „У Ужицу је онда био неки шејх, ваљда турски духовник (...) много побожан и није никад нападо на Србе, те су зато неки Турци рчини омрзли на Шеиха (...) Тај је шеик одобрио Србима да начине себи мало цркве Ђе ће се Богу молити, и још неке олакшице, те су зато неки Турци, кои су рчини, омрзли на шеика. Тада је по свои прилици подигнута црква Светог Марка на Вароши.“⁴⁵

Гроб Шејха Мухамеда у турбету у џамији Султана Мурата II у Рожајама, са нишаним из 1854. године.

Остаци свећа попаљених на месту на погубљења Шејха Мухамеда у Балотићима указују на трагове криптохришћанства међу народом рожајског краја.

⁴⁵ Радовић 1984, 103. Стара ужичка црква Св. Марка на Царини је, по свему судећи, првобитно подигнута 1721. године, те би ова изјава можда могла бити тачна.

МОСТОВИ

Катарина Доганџић-Мићуновић

„(У) УЖИЦУ СУ БИЛЕ ТРИ ДОБРЕ КАМЕНЕ ЋУПРИЈЕ. ДВЕ СУ И САД, А ТРЕЋЕ, КОЈА ЈЕ БИЛА У КОШТИЦИ, НЕМА. ЊУ СУ БАТАЛИЛИ СРБИ ПО ИЗЛАСКУ ТУРАКА. АКО БОГ ДА ТЕ БУДЕ ДУГО СРБА (У) УЖИЦУ, БАТАЛИЋЕ ОНИ И ОНЕ ДВЕ. БАШ ИГ ЈЕ БОГ СТВОРИО ЗА БАТАЉИВАЊЕ СТАРИНА.“

(Миладин Радовић, *Самоуки рукопис*, 1915.)

Османско царство уздигло се кроз освајања, којима је следило обезбеђивање путних веза широм простране империје, чија је моћ почивала и на трговини, те је обезбеђивање саобраћајница и брига о њима био један од кључних задатака инжењерије и архитектуре. Стога стих из наше епске песме, „Друмови ће пожељет` Турака...“, има сасвим чврст основ. Као вешти мостоградитељи, ослоњени на римску и византијску традицију, Османлије су дуго предњачиле у односу на европску мостоградњу.⁴⁶ Неимари турских ћуприја су у класичном периоду османске архитектуре (од друге половине XV до почетка XVIII века) подигли бројне мостове који су се, уз монументалност и смелост замисли, одликовали и префињеним пропорцијама и елегантном декорацијом.

Ђулића и Касапчића ћуприја – камени мостови на Ћетињи из турског доба – биле су међу ретким монументалним грађевинама сачуваним у процесу трансформације Ужица из оријенталне у европејску варош. Евлија Челебија 1664. године пише и о Касапчића мосту, који је спајао Мегдан, који је и тада био трговачко-стамбена четврт, и Међај, у којем се налазила славна мусала.

Касапчића мост задужбина је Мехмед-бега Касапчића из 1627/`28. године, а да ли је, као и Ђулића мост, што је био чест случај у историји Европе, за градњу коришћена римска база, није познато. У духу архитектуре класичног османског раздобља, Касапчића мост почивао је на пет благо преломљених лукова на масивним ступцима. Сведена профилација, ритам лукова и прелом нивелете парапета чинили су мост складним. Приближно средини моста од тесаног кречњака и сиге, дугог 54 метра, налазило се високо постоље са мермерним тарихом – натписом са датумом градње. Стихове на тариху спевао је Цари Челеби, којег је у Ужицу сусрео Евлија Челебија, и о којем је записао да је „својим бисер-стиховима заиста показао велику песничку способност“. Царијеви стихови, исклесани у осам картуша, арапским калиграфским писмом на османском турском, по препису Евлије Челебије гласе:

„Мехмед бег се приближио милости Творца,
Свет се испуни његовим красним именом.
Видевши га у употреби изрече му датум молитвеник:
'дивну ли ћуприју саградисмо – благослови је боже'
1037. године“

Име неимара моста није сачувано, а готово идентичан мост био је подигнут неколико деценија касније у Коњицу, у Херцеговини; сличних мостова, у духу класичне османске архитектуре, било је и у другим деловима Царства.

Тарих је, заједно са другим деловима моста, завршио у кориту реке 16. децембра 1944. године. Немачки војници су, након што су се њихове снаге на путу за Босну повукле кроз Ужице, минирали и порушили или значајно оштетили све ужичке мостове. Године 1946. је тек основаном Народном музеју у Ужицу воденичар Драгољуб Драго Петровић предао фрагменте тариха које је пронашао у реци. Сличне конструкције и типа као Касапчићев био је и Ђулића мост, страдао у исто време, а о чијем подизању нису сачувани подаци. Прелазећи Ћетињу, излазио је право на пут који је водио до ужичког утврђења. О трећој каменој ћуприји зна се само да је одавно нема.

⁴⁶ Redžić 1982, 86–87.

Касапчића мост

Остаци тариха са Касапчића моста

Ђулића мост

КУЋЕ

Катарина Доганџић-Мићуновић

Данас у Ужицу постоји свега једна кућа за коју се поуздано може тврдити да су је градили муслимани за своје потребе, мада су многе грађевине које су припадале типу балканско-оријенталне архитектуре (једна од њих је и Јокановића кућа) називане „турским“. Балканско-оријентална архитектура је у основи дериват исламске, но неке разлике, пре свега у распореду унутрашњег простора, указују да је то било градитељство предвиђено за домове хришћанских породица.

Једина евидентирана стара муслиманска кућа у Ужицу, прилично великих димензија, налази се крај десне обале Коштичког потока.

Зотовића кућа, тако називана по породици у чијем је власништву једно време била, заправо је некадашњи турски трговачки хан из XIX века – Морића хан. Кућа је почетком седмдесетих година XX века порушена, а по сећању једног од њених некадашњег становника, таванице су средином прошлог века још увек биле осликане апстрактним орнаментом, по свему судећи из османског доба.⁴⁷

⁴⁷ Забележено у разговору са Слободаном Павићевићем из Ужица, септембра 2022.

*Оријентална соба у Јокановића кући, једна од сталних поставки Народног музеја Ужице;
уз зид су наслоњене сивије демирлије, са којих је служена храна.*

Мангал, месинг, Пријеполје, XIX век

Већина кућа муслиманских житеља Османског царства је, због непостојане природе материјала од којих су углавном грађене – ћерпић или чатма у бодручној конструкцији – током времена нестала или оронула до непрепознатљивости. Архитектуру таквих кућа условљавали су клима, верски прописи, локално градитељско наслеђе, као и традиција турске номадске јурте, са једноставним ентеријером и бројним простиркама.

Муслиманске куће у Србији биле су углавном релативно мале, са једним спратом истуреним у односу на приземље, а на који се улазило преко трема – доксата. Очување приватности било је веома важно, те су муслиманске куће биле оријентисане према дворишту, а према улици затворене оградом са капијом. У приземљу су обично биле просторије без прозора за складиштење, или кухиња.⁴⁸

У османском Ужицу су, по сведочењима путописаца, муслиманске куће имале велике прозоре, застрте завесама од белог платна, или их уопште није ни било – наместо њих, породични мир скривали су од пролазника мушебеци – дрвене решеткасте преграде.⁴⁹

Велика пажња посвећивана је баштама, у којима су, за разлику од већине европских вртова, једно поред другог гајени цвеће, поврће, воће и зачинске биљке.⁵⁰ Идеал врта је подразумевао и чесму, што у Ужицу, с обзиром на природу земљишта и разгранатост водених жила, и није било тешко обезбедити.

Како је у исламској традицији уобичајено да жене не седе у друштву са мушкарцима, изузев са мужем и блиским сродницима, кућа је била подељена на селамлук, у којем су домаћини проводили време са својим мушким посетиоцима, и харемлук, намењен породичном животу.⁵¹ У скромнијим кућама би се једна просторија морала испразнити уколико би долазили мушки гости ван ближег круга. Звекир на улазној капији се састојао од две металне алке различите величине: већа је производила дубљи звук и најављивала мушке посете, док је мања алка коришћена при посетама жена.⁵² Централни простор куће, диванхана, био је одаја за окупљање породице или за пријем гостију. Дуж зидова диванхане протезао се миндерлук, низ дугачких ниских клупа (сећија) прекривених ћилимима, са мноштвом јастука за седење. Све собе су се ноћу углавном претварале у спаваће – из долапа, обично уграђених у зид као нише, вадиле се постељина и простирала се на подове соба. Предмети покућства држани су и на полицама – рафовима, као посуђе или светиљке, или у шкрињама – већим за одлагње одеће, док су се у мањим ковчежићима чувале драгоценост и новац. У предворју се могло налазити и купатило (амицик), где су стајали леђен и ђугум (пандан лавору и бокалу намењеним умивању).⁵³

*Чекмеце, Нова Варош, XIX век,
резбарено дрво;
у овом сандуку чували су се новац
и драгоцености.*

⁴⁸ Колај Ристановић 2021.

⁴⁹ Ђајић и Ристовић 2010, 23.

⁵⁰ Гудвин 2015, 101–102.

⁵¹ Османски харем је прихватио концепт византијског гинацеума и сличних институција у античким културама, који се заснивао на потпуној приватности живота жена у изразито патријархалном друштву, како у скромној кући, тако и у султановој палати. Гудвин 2015, 127.

⁵² Колај Ристановић 2021.

⁵³ Ђајић и Ристовић 2010, 23.

*Сребрњак султана Мустафе III,
искован 1757. године*

До XIX века су предмети покућства били малобројни, и тешко да би се шта могло додати онима које смо већ поменули – неке породице поседовале су и рахле (постоље за Куран), или зидни сат. Унутрашње уређење можда је најбоље одавало дух номадске традиције: није било масивног намештаја, који би загушио невелики простор, а украшене тканине су се могле наћи у готово свим кутовима куће. У кућу се није улазило у обући која се носила напољу, а по собама се ходало у собним папучама.

Ћилими различите намене разликовали су се по начину израде и по декорацији. Уз оне којима су застирани подови или сећије, већина мушкараца поседовала је сопствену простирку за молитве, украшену мотивима молитвене нише. У некој од соба обично би био ткачки разбој, на којем су се ткали ћилимови и друге простирке, као и памучно и ланено платно, док је ткање свиле углавном било препуштено професионалцима. Муслиманске жене биле су на гласу као везиље, а префињен вез на пешкирима, јастуцима, марамама или кошуљама, био је одраз угледа домаћинства и умешности његове газдарице.

И поред релативне скучености, муслиманске куће одисале су удобношћу, а у летњим месецима живот би се селио на хладовите докасате и у баште. Са становишта данашњег стандарда, мана таквих кућа било је што су у зимским месецима биле углавном слабо загрејане. Осим фуруна од лончића, карактеристичних за ужички крај, собе су се загревале и металним мангалима – посудама у којима је тињао ђумур.

После овоземаљског живота, пребивалишта покојних означавали су нишани, подизани у пару – крај узглавља и крај ногу покопаног тела. У Народном музеју Ужице чува се већи број нишана, мушких, женских и дечјих (разликују се међусобно по облику, декорацији и величини), но на жалост, у време када су доспевали у Музеј, средином прошлог века, нису означени, нити су натписи на њима очувани. Једино што знамо је да већином потичу са ужичких мезарја – муслиманских гробаља.

*Узглавни нишан од гранита, Ужице,
вероватно крај XVIII или XIX век;
по облику турбана, закључује се да је покојник
припадао трговачко-занатском слоју.*

Катарина Доганџић-Мићуновић

Султани су тежили да своје поданике приморају да се својим спољашњим изгледом јасно идентификују као припадници одређене друштвене групе. Тако је немуслиманима било забрањивано ношење крзна и одређених врста луксузне одеће, као што им је ограничавано и право да јасу коње или подижу раскошне куће. Но, те забране су мање-више пренебрегаване; богати хришћани у нашим крајевима, а и другде, готово у свему су опонашали турску моду. Тако је национални костим свих балканских народа – код нас пре свега његова градска варијанта – формиран под утицајем традиције коју су донели Турци.

Муслиманску одећу углавном карактеришу једноставни кројеви и складан контраст боје тканине и њеног украса. Сви делови одеће били су украшавани, обично везом, некад и посебно цењеним златовезом, гајганима, пришивањем перлица. Од XVIII, а нарочито од XIX века, у дизајн исламског костима и накита улазило је све више елемената са Запада, но то је првенствено важило за више слојеве друштва у великим градовима. Локалне терзије и кујунџије претежно су се држале традиционалних образаца.

Кошуље су обично шивене у домаћинству од памучног или ланеног платна и од свиле, док су „горње хаљине“ од чоје шили мајстори терзије. У односу на европску моду, код Османлија је било много више сличности између мушких и женских одевних предмета.

У трговачко-занатским круговима, а већина ужичких муслимана је припадала том слоју, уредности и дотераности придавао се велики значај.⁵⁴ Мушкарци су преко кошуља обично облачили џемадан или ђечерму (прслуци), а преко њега доламу (кратки капут), те дуже горње хаљине попут антерије. Чакшире су биле употпуњене тозлцима (сукнене доколенице). Појасеви су могли бити извезени или начињени од материјала тканог у више боја. На глави се носио фес, а када је био обавијен шалом, називао се чалма (сарук).⁵⁵ У свечаним приликама, мушкарци су за пасом могли носити и оружје, као ознаку свог достојанства и положаја, а питање престижа код Османлија било је и поседовање сата. Сатни механизми су увожени са Запада, а на њиховим бројчаницима, прилагођено тржишту Оријента, бројеви су често исписивани арапским писмом. Кутије у које су механизми били смештени често су биле рад домаћих кујунџија, као и ланци на којима су сатови ношени.⁵⁶

Сребрни сат, механизам израђен у фирми „Isac Rogers“ из Лондона, вероватно средином XVIII века, у сребрној кутији, која је свакако рад неког османског кујунџије.

⁵⁴ По Курану, Алах је поручио верницима: „О синови Адемове, лепо се обуците када пођете на молитву.“ Зукорлић 2016, 80.

⁵⁵ Исто.

⁵⁶ Ристовић 2004, 10–11.

*Сатови су ношени на ланчићима. Овај раскошно украшен **ћустек** (сребро, филигран, корал), тип ланчића карактеристичан за османску моду, заплећен је за време Јаворског рата 1876. године, по речима житеља Брекова код Ариља, који је био власник ћустека.*

И поред раскоши у женском одевању, идеална муслиманка је у јавности, уколико то није био женски хамам, била – невидљива. Тело су прекривале широким одорама – ферецама, а косу и лице марамима и веловима ношеним на различите начине. За жене на селу које су се бавиле пољским пословима, ти прописи нису могли бити тако строго примењивани.

У имућнијим кућама су жене, чије је кретање било сужено на породичне посете, одлазак у куповину и повремене излете, биле углавном предано посвећене „дотеривању“; госте су примале „у пуној спреми“.⁵⁷ Преко дугачких широких кошуља (у данашњем поимању би то биле хаљина) жене су носиле антерију, горњу хаљину од чоје, свиле или баршуна. Некада су „доње хаљине“ чиниле краће кошуље са шалварама. Преко јелека (прслука) су носиле различите врсте капута. У поређењу са Европљанкама, до XX века утегнутих у корсете, муслиманке су се, у окриљу својих домова, без зара и фереце, у одећи која је поштвала природни облик тела, свакако осећале далеко угодније⁵⁸. Муслиманке су носиле мале фесове, над косом обично уплетеном у кике, а коју су често красили и метални уплитњаци. Женски фесови су били плићи од мушких, а украшавани су кружним металним плочицама – тепедуцима. Папуче су ношене и у кући и ван ње, а оне од дрвета – нануле – жене су обувале и при одласку у хамам. Напољу су носиле и плитке чизме.⁵⁹

Печа, маска за лице, XIX век, Пријепоље, картон пресвучен чојом, вез памучним концем и срмом. Ношење оваквих маски био је један од видова покривања жена.

⁵⁷ Faroqi 2009, 145.

⁵⁸ Гудвин 2015, 210–211.

⁵⁹ Faroqi 2009; Зукорлић 2016.

Тепелуци различитог типа из Етнографске збирке музеја

Врећица за новац какву су носиле имућније муслиманске девојке; Пријеполје, XIX век, свилени атлас, златовез; око ње су турски новчићи из Нумизматичке збирке Музеја.

ПРЕТХОДНА СТРАНА:

Женска кошуља, сашила и извезла око 1890. године Аља Прошевић из Кладнице, Сјеница; лан, свилени вез и златовез, чипка, перлице, шљокице.

Уплитњак, сребро, филигран, гранулација, Забрњица код Прибоја

Накит је био одраз друштвеног статуса, а онај вреднији је у нестабилним приликама често служио као залога. У зависности од имовног стања, жене и мушкарци носили су накит од злата, сребра, лима, бронзе, који је могао бити украшен уметањем драгог или полудрагог камења, или стакла, те техникама филигран, гранулације или савата.⁶⁰ Код османских жена су веома цењени били и бисери, и често су чинили део наушница. Прса су красили надгрудници и различити типови огрлица; богатство породице истицале су ниске златника, а жене из скромних кућа носиле су и огрлице украшене бакраним новчићима.

Око врата су на ланчићима ношени и енамлуци, украшене металне кутијице у које су били уметнути записи из светих књига, или чак минијатурни примерци Курана, као заштита од злих сила. По неким схватањима, порекло ношења накита треба тражити управо у његовој апотропејској функцији, а фолклор домаћих муслимана, као и османски фолклор уопште, сујеверју и амајлијама придавао је велики значај, те је ова врста накита била популарна.⁶¹

⁶⁰ Ристовић 2004, 3.

⁶¹ Ђајић и Јовић, 2020, 4.

Два сребрна енамлука, искуцавање, Пријеполје, XIX век

Наруквица, корал, сребро, Пријеполје, XIX век

*Печатни прстен, XIX век;
ливено сребро, авентурин (полудраги камен),
са урезаним натписом на арапском писму:
Хасан Абдулах 1327 (1821)*

Обавезан део украса биле су наруквице. Често су биле израђиване у пару, те су идентични примерци били ношени на обе руке. Оне израђене од корала ношене су и да би, како се веровало, штитиле здравље своје власнице.⁶² Жене су носиле различите типове прстења, а виђенији мушкарци, као симбол своје моћи и утицаја, носили су прстенове са печатом.⁶³

Женске појасеве красиле су пафте, двоструке копче. Платнени појасеви украшавани су сребрним и златним нитима, а имућне жене могле су имати и појасеве од сребрних плочица. На појасеве је аплицирано и полудраго камење, попут ћилибара и карнеола.

⁶² Ристовић 2004, 15–16.

⁶³ Исто.

Катарина Доганџић-Мићуновић

Кујна, храна и посуђе. Као народ номадске прошлости, Турци су обедовали седећи прекрштених ногу, окупљени око чаршава простртог по поду или синије постављене на ниски сто, што су прихватили и други муслимански поданици Османског царства. Храна је служена из заједничке посуде са поклопцем – сахана. Око сахана су постављане мање посуде – ћасе (зделе), тасови и тањира, кашике и хлеб. Вода се, као и кафа, точила из ибрика. У близини стола били су леђени за прање руку, а око софре платно за брисање руку. Осим у ужем породичном кругу, мушкарци и жене јели су одвојено.⁶⁴

У муслиманским кућама су се, уз хлеб као основну храну, и пуно поврћа и пиринча, јеле разне врсте пита, кисело млеко уз велики број јела, а често и пилетина. Јели су и говеђе и овчје месо, а јагњетина је била најцењенија. Због верских прописа, свињетини није било места у обедима муслимана. Са Турцима су у наше крајеве стигле и бројне посласице, те су у муслиманским кућама биле обавезан део послужења.⁶⁵ Данас се бројни обичаји потекли од Османлија сматрају делом српске традиције, што заиста и јесу постали, почевши од речи *кухија*, која на арапском језику означава простор са огњиштем – одатле наша *кујна* или *кухиња*.

У кухињи су највише коришћени бакарни судови, а имућнији су се служили и из сребрних или посребрених. Метално посуђе – сахане, тањире, чаше, ибрике, ђугуме, синије, израђивале су казанџије. Бакарно посуђе је калајисано, како би се спречило тровање (бакар у додиру с топлотом хране ослобађа штетне супстанце). Било је вредан део покућства и није се тек тако одбацивало, те су мајстори калаџије „крпили“ оштећене судове. Кујунџије су метално посуђе украшавале сплетовима орнамената, а каткад су на њему калиграфским писмом исписивани и стихови, или подаци о власнику.

Сахан, бакар, калај, гравирање, XIX век, Ужице; три ливене и гравиране чаше, Пријеполје, вероватно XIX век; шоља за чај са таџном, Пријеполје, XIX век, посребрени бакар, сават техника.

⁶⁴ Бикић 2005.

⁶⁵ Зиројевић 2005.

Ибрик „шербетњак“, бакар, XIX век, непознато порекло и бакарна посудуца с поклопцем, пронађена приликом грађевинских радова на Ракијској пијаци у Ужицу

Сачуваног керамичког посуђа из османског доба је далеко мање од бакарног, због крхкости материјала од којег је израђивано. Уз невелик број керамичких посуда, у Етнографској збирци Народног музеја Ужице чува се и један бокал од изничке мајолике, најфиније глеђосане керамике порцеланског сјаја, најчешће украшене цветним мотивима, посебно у османској уметности омиљеним лалама и каранфилима. Мајолика је била доступна само добростојећим власницима, док се обичан народ служио јефтином керамичком робом коју су израђивале бардагције.

Бокал, вероватно XVII век, измирска мајолика пронађена у Ужицу у близини Народног музеја Ужице

Кафа и дуван. Кафа, пореклом из Етиопије или Јемена, најпре је освојила арапски свет, а средином XVI столећа увелико се пила у Истанбулу, да би веома брзо постала популарна широм Царства, укључујући и простор Србије. Кафа се најпре пржила у пржуљи, потом млела у ручним „воденицама“, па кувала и служила углавном незашећерена, уз слаткише. Служила се након оброка или по ступању у кућу, већ зависи од прилике. Како би угодили гостима, а и себи, домаћини би уз испијање кафе имали обичај да у малим металним посудама, бухурданлудима, пале мирисне материје.

Такум (сервис за кафу) састојао се од ибрика, у којем се кафа и кувала и послуживала (џезве су новина XIX века), као и већег броја филџана (шољица без дршки, уметнутих у зарфове (бакарне или месингане зделице). Послужавник за кафу називан је кахве-тепсија.

Турци су, поред кафе, уживали и у шербету и бози. Чај ће релативно касно ући у моду. Муслиманима нису била страна ни алкохолна пића. Куран забрањује испијање вина, те се, да би се прикрила његова природа, прибегавало кувању или додавању разних зачина, да би се вино могло назвати другим именима. Дестилација алкохола била је изум познијег средњег века, те су се љубитељи ракије позивали на чињеницу да се то пиће у Светој књизи Ислама не помиње. Иако је опијање било санкционисано, забележени су случајеви релативно толерантног односа власти према пићу у појединим периодима османске историје. Бекташије, дервишки ред који је имао следбенике и у Ужицу, сматрали су испијање вина дозвољеним.

Један број предмета, доспео као поклон у Народни музеј Ужице средином XX века је, по речима њихових дотадашњих власника, са муслиманима избеглим 1862. године из Ужица доспео у Босну. Међу њима су и овај млин за кафу и послужавник.

*Млин за кафу, месинг, гвожђе;
чуван у породици Асима Тихића
у Грачаници крај Тузле.*

*Послужавник, сребро, позлата, гравирање;
наследила га је Хасиба Суман, из Грачанице код Тузле,
од свог свекра, Хаџи-Мехмеда Сумана.*

Отприлике када и кафа, у Старом свету појавио се обичај пушења дувана, који је постао готово неизоставан уз кафенисање. У исламском свету су верски чистунци сматрали да су све појаве које нису постојале у доба Пророка Мухамеда (570–632) штетне новотарије, па су и против пушача повремено предузимане казнене мере. Ипак, Османлије су веома заводеле дуван, а његовом ширењу у нашим крајевима допринели су јаничари. Један проглас султана Мурата IV из 1637. године односи се на јаничаре и спахије који су стекли навику „пијења дима”. У турском језику се луле и цигарете и данас „пију”.⁶⁶

На хашиш и опијум се гледало с прекором, те су и они повремено били тема султанских указа. Ипак, оба наркотика била су популарна у одређеним круговима, а припадници неких дервишких редова сматрали су да мак лучи ћеиф – саму срж душе.

Дуван се пушио на луле и наргиле (водене луле), док су међу Османлијама цигарете стекле популарност тек пред крај Царства.⁶⁷

Керамичке луле, Ужице

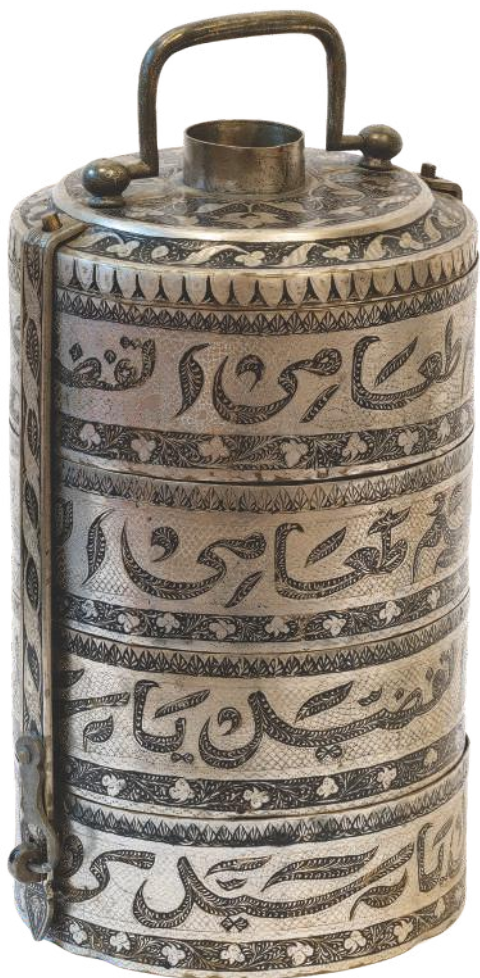
Муштикла, сребро, ћилибар, из куће Авда Прокића у Грачаници крај Тузле, 1862. доспела из Ужица.

⁶⁶ Faroqi 2009, 261–263.

⁶⁷ Гудвин 2015, 89

Теферичи. Османлије су уживале у теферичима – излетима у природу, обично крај какве реке или потока. Поред уживања у природи, теферичи су били и прилика да се покажу сопствени успех и благостање. Уз велике количине хране и кафе, на тефериче се носило и готово комплетно кухињско покућство.

Миладин Радовић, ужички пекар, у свом „Самоуком рукопису“ записао је о теферичима: „Била су око Ужица маком турска имања. Све њиве по Крушчици и лединама биле су њине. Турци изађу петком уз Крушчицу па ударају у шаркије и тамбуре и пјевају оне њине пјесме на српскоме језику јер они нису знали турски ни бекнути...“

Сефертас, посребрени бакар, XIX век, Пријепоље. Састоји се од четири посуде, у којима је на тефериче ношена већ спремљена храна. Декорација и текст на арапском писму наглашени су употребом сават технике (удубљења у металу испуњена су црном минералном смесом).

Посуда за воду од глеђосане керамике, са перфорираним отвором, пронађена на месту данашњег Трга партизана у Ужицу, служила је за поливање.

ЛИТЕРАТУРА, ТЕКСТОВИ КАТАРИНЕ ДОГАНЦИЋ-МИЋУНОВИЋ:

Аговић, Бајро, *Турбе Шејха Мухамеда Ужичанина*. Рукопис.

Аземовић, Заим, 1994. *Тајновид, Посланице и прогонства Шејха Мухамеда Ужичанина*. Рожаје: Заједница Књижевних и научних радника Рожаје; Центар за културу Рожаје.

Бикић, Весна, 2005. „Обележја културе исхране“, *Приватни живот у српским земљама у освит новог доба*. Београд: СЛЮ.

Гудвин, Годфри, 2015. *Приватни живот османских жена*. Београд: Геопоетика.

Ђајић, Милодарка и Јовић, Радмила, 2020. *Накит кроз векове*, каталог изложбе. Ужице: Народни музеј Ужице.

Ђајић, Милодарка и Ристовић, Дијана, 2010. *Јокановића кућа*. Ужице: Народни музеј Ужице.

Зиројевић, Олга, 2005. „Јело и пиће“, *Приватни живот у српским земљама у освит новог доба*. Београд: СЛЮ.

Зукорлић, Менсур, 2016. *Облици оријенталне културе на простору југозападне Србије*, докторска дисертација. Универзитет у Београду, Филолошки факултет.

Иналцик, Халил, 2003. *Османско Царство, Класично доба 1300–1600*. Београд: УТОПИЈА. Колај Ристановић, Ирена, Д., 2021. *Културни идентитет муслимана у Београду 1841–1867*, докторска дисертација. Универзитет у Београду, Филолошки Факултет.

Познанивић, В. Раде, 1980. „Записи и сећања о старом Ужицу и последњим ужичким цамијама“, *Ужички зборник бр. 9*. Титово Ужице: Народни музеј Титово Ужице.

Радовић, Миладин, 1984. *Самоуки рукопис*. Титово Ужице: Народни музеј; Пекарска радна организација „Сретен Гудурић“.

Redžić, Husref, 1982. „Islamska umetnost“, edicija *Umetnost na tlu Jugoslavije*. Beograd: Jugoslavija; Zagreb: Spektar; Mostar: Prva književna komuna.

Ристовић, Дијана, 2004. *Накит и златовез*, каталог изложбе. Ужице: Народни музеј Ужице.

Farogh, Suraiya, 2009. *Sultanovi podanici: Kultura i svakodnevnica u Osmanskom Carstvu*. Zagreb: Golden marketing – Tehnička knjiga.

Лула, Ужице, керамика, урезан орнамент

РЕЗИМЕ

Ужице је најдужи део своје записане прошлости, у периоду од 1463. године па до времена српских устанака почетком XIX века, уз кратке прекиде током аустро-турских ратова крајем XVII и у првим деценијама XVIII века, било под османском влашћу.

У освит XVII века Ужице је израсло у напредан османски град са већинским муслиманским становништвом, развијеним занатима, трговином и монументалним јавним здањима, монументалним јавним здањима, што је подстакло турског путописца Евлију Челебију да Ужице у другој половини XVII века назове „шехером“. За Ужице је, као за место рођења или град у којем су стварали, везано и неколико знаменитих османских песника, писаца и учењака.

Године 1805. Ужице је запаљено у налету српских устаника, када је у муслиманском делу вароши причињена знатна материјална штета. Након Конференције у Канлици 1862. године и локалних нереда који су окончани великим пожаром, а по слову одлука Конференције, муслимански становници Ужица су исељени, у највећем броју на подручје тадашњег Зворничког кадилука у Босни.

Од архитектуре која је чинила некадашњи оријентални град, у Ужицу готово да није преостало ништа, међутим, у збиркама Народног музеја Ужице налазе се бројни предмети који сведоче о животу и култури муслимана из Ужица и са подручја данашњег Златиборског региона у доба османске управе.

Изложба *У Малом Цариграду – османско наслеђе из збирки Народног музеја Ужице* представља одабир предмета из Етнографске, Уметничке и Историјске збирке, Збирке оружја и Нумизматичке збирке Народног музеја Ужице, као и из Збирке старе и ретке књиге Библиотеке Музеја. Она нема амбицију да представи заокружену целину начина живота ужичких муслимана, што би, с обзиром на оскудност писаних извора и материјалних трагова био веома захтеван подухват, већ да покуша да публици приближи културу која је, не тако давно, била доминантна на подручју Ужица и значајно утицала и на културу хришћанског становништа града. У недостатку појединих врста предмета чије је порекло у самом Ужицу или његовој најближој околини, у поставци су нашли место предмети османске културе који потичу из Нове Вароши, Пријепоља, Прибоја и других места која су била под османском управом до завршетка Првог балканског рата, а који су од средине XX века откупом или као поклон стизали у музејске збирке. Претпоставка је да су ужички муслимани, како је њихово исељавање плански спроведено, већину свог покућства понели са собом у своје нове домове, те су збирке Музеја богатије предметима османске културе који потичу из других места региона.

Посебну вредност изложбе представљају књиге из Збирке старе и ретке књиге музејске библиотеке, које до сада нису излагане, као и фрагментарно очувани тарих са Касапчића моста, подигнутог у трећој деценији XVI века.

Међу намерама аутора изложбе било је и да, поред презентовања предмета материјалне културе из музејских збирки, ужичкој публици представи и данас готово заборављеног Шејха Мухамеда Ужичанина, вођу побуне муслиманске и хришћанске раје средином XVIII века против неправди и насиља којима су били изложени, свакако једну од најзнаменитијих личности које су рођене и живе у Ужицу.

ÖZET

Užice, 1463 yılı ile ilk Sırp ayaklanmalarına da şahitlik eden 19. yüzyılın başları arasındaki dönemin büyük bir kısmında Osmanlılar tarafından yönetilmiştir. Osmanlı yönetimi, 17. yüzyılın sonları ve 18. yüzyılın başlarında Avusturya-Osmanlı savaşları sırasında kısa süreler dahilinde devrilmiştir.

17. yüzyılın başlamasıyla Užice, gelişmiş zanaat ve ticaretinin yanında, anıtsal kamu binalarıyla da övünen, çoğunluğu Müslüman nüfusa sahip müreffeh bir Osmanlı kasabasına dönüştü. Bütün bu özellikler, 17. yüzyılın ikinci yarısında Užice'yi ziyaret eden Osmanlı seyyahı Evliya Çelebi'yi burayı "şehir" (büyük ve gelişen bir kasaba) yani bir "şehir" olarak tanımlamaya yöneltmişti. Užice aynı zamanda birçok önemli Osmanlı şairi, yazarı ve aydınının doğduğu ve/veya geliştiği de bir yerdi.

1805 yılında Sırp isyancıların düzenlediği bir baskının ardından Užice ateşe verildi. Yangın, kasabanın Müslüman mahallelerinde önemli ölçüde maddî hasara yol açtı. Bunu, yıllar sonra, 1862'de Kanlıca'da (İstanbul) düzenlenen uluslararası bir konferans ve ondan biraz önce daha da büyük bir yangınla sonuçlanan yerel ayaklanmalar izledi. Kanlıca Protokolü maddelerine göre, Užice'nin Müslüman sakinleri tahliye edilip çoğu, Zvornik'te bulunan ve o dönemde Bosna eyaletine ait olan *Kadılık* (tr. *kadılık*) bölgesine taşındı.

Užice'de eski oryantal/doğu şehri temsil eden mimarî unsurlardan günümüzde neredeyse hiçbir şey kalmamıştır. Bununla birlikte, Užice Ulusal Müzesi koleksiyonları, hem bu şehirdeki Müslümanların hem de günümüz Zlatibor bölgesinde yaşamış olan Müslümanların Osmanlı idaresi altındaki hayatı ve kültürüne tanıklık etmiş olan çok sayıda nesne içermektedir.

Küçük Konstantinopolis-Užice Ulusal Müzesi Koleksiyonlarındaki Osmanlı Mirası başlıklı sergi, Užice Ulusal Müzesi'nin Etnografik, Sanatsal ve Tarihî Silahlar ve Nüsmatik koleksiyonlarından seçilmiş çok sayıda nesneyle birlikte Müze Kütüphanesi'nin Eski ve Nadir Kitaplar Koleksiyonu'ndan da birçok eseri gözler önüne seriyor. Fakat bu serginin Užice Müslümanlarının yaşam biçimlerinin eksiksiz bir resmini sunmak gibi bir iddiası bulunmuyor (Yazılı kaynakların ve maddî yapıtların azlığı göz önüne alındığında, kabul etmek gerekir ki, böylesi bir proje oldukça zor bir girişim olacaktır). Serginin asıl amacı ise, çok yakın zamana kadar dahi, Užice ve çevresinde hakim olan ve şehrin Hristiyan nüfusunun kültürünü de önemli ölçüde etkileyen bir kültürü izleyiciye yakınlaştırmaya çalışmaktır. Sergide, doğrudan Užice'den ya da yakın çevresinden gelen belli başlı nesnelere karşın, Nova Varoš, Prijepolje, Priboj ve Birinci Balkan Savaşı'nın sonuna kadar Osmanlı idaresi altında bulunan diğer yerlerden Osmanlı kültürüne ait nesnelere sergilenmektedir. Bu nesnelere yirminci yüzyılın ortalarından itibaren satın alma veya bağış yoluyla müze koleksiyonlarına dahil olmuştur. Užice Müslümanlarının göçleri planlı bir şekilde gerçekleştirildiği için, ev eşyalarının çoğunu yeni evlerine götürdükleri varsayılmaktadır. Bu nedenle de müzenin koleksiyonları, Osmanlı kültürüne ait eserler açısından bölgedeki diğer yerlere kıyasla çok daha zengindir.

Serginin özel bir değere sahip bölümü, Müze Kütüphanesi'nin Eski ve Nadir Kitaplar Koleksiyonu'ndan ilk kez sergilenecek olan kitaplardır. 1530'larda inşa edilen Kasapčić Köprüsü'nün parçalar halinde korunmuş *tarihi* (tr./chronogram) için de geçerlidir.

Serginin yazarları, müze koleksiyonlarına ait maddî kültür nesnelere sunmanın yanı sıra, Užice ziyaretçilerine, bugün neredeyse unutulmuş olan Užiceli Şeyh Muhamed'i de hatırlatmak istemiştir. Kendisi şüphesiz Užice'de doğup yaşamış en önemli tarihî şahsiyetlerden biri olup 18. yüzyılın ortalarında Užicelilerin maruz kaldıkları adaletsizliklere ve şiddete karşı koymak üzere yapılmış olan Müslüman ve Hristiyan reaya isyanının da lideridir.

SUMMARY

Užice was ruled by the Ottomans for the most part of the period between the year 1463 and the early nineteenth century which saw the first Serbian insurrections against the Ottoman government. The Ottoman administration was overthrown for rather short intervals during the late seventeenth- and the early eighteenth-century Austro-Turkish wars.

By the dawn of the seventeenth century, Užice grew into a prosperous Ottoman town with the majority Muslim population, which could boast of developed crafts and trade as well as monumental public buildings. All of this prompted Evliya Çelebi, the Ottoman traveller who visited Užice in the second half of the seventeenth century to describe it as a “şehir,” i.e. a big and thriving town—“a city.” Užice was also a place in which several important Ottoman poets, writers and intellectuals were born and/or flourished.

In 1805, Užice was set on fire in the aftermath of a raid by Serbian insurgents. The fire caused a considerable material damage in the Muslim neighborhoods of the town. What ensued several decades after was an international conference which was held in Kanlıca (Istanbul) in 1862 and the local riots which ended with an even bigger conflagration. In accordance with the articles of the Kanlıca Protocol, the Muslim residents of Užice were evicted. Most of them moved to the area of the *Kadılık* of Zvornik (tr. *kadılık*, the territory of jurisdiction of one judge) which then belonged to the province of Bosnia.

Of the architecture that made up the former oriental city, almost nothing is left in Užice. However, the collections of the National Museum of Užice contain numerous objects which testify about the life and culture of Muslims from this town as well as those from the area of the present-day Zlatibor region, during the period of the Ottoman administration.

The exhibition entitled *In Little Constantinople—Ottoman heritage from the collections of the National Museum of Užice* presents a select number of objects from the Ethnographic, Artistic and Historical, Weapons, and Numismatic Collections of the National Museum of Užice, as well as from the Collection of Old and Rare Books of the Museum Library. It does not have an ambition to present a wholesome picture of the way of life of Muslims of Užice—something which would be a rather demanding undertaking given the scarcity of written sources and material artefacts. The goal of the exhibition, however, is to try bring closer to the audience a culture which was, not so long ago, dominant in Užice and its surrounding and which significantly influenced the culture of Christian population of the town. In the absence of certain types of objects originating from Užice itself or its immediate surrounding, the exhibition features objects of Ottoman culture originating from Nova Varoš, Prijepolje, Priboj and other places that were under Ottoman administration until the end of the First Balkan War. These objects have become parts of the museum collections as of the mid-twentieth century by purchase or through the bestowal. The assumption is that Muslims of Užice, as their emigration was carried out in a planned manner, took most of their household items to their new homes. This is the reason why the Museum's collections are richer in objects of Ottoman culture originating from other places in the region.

Particularly valuable segment of the exhibition are the books from the Collection of Old and Rare Books of the Museum Library, which are now presented for the first time. Same is the case with the fragmentarily preserved *tarih* (tr./chronogram) from the Kasapčić Bridge which was constructed in the third decade of the sixteenth century.

In addition to presenting objects of material culture from the museum collections, the authors of the exhibition wanted to remind the Užice audience about, today almost forgotten, Shaykh Muhamed of Užice—the leader of a mid-eighteenth-century rebellion of Muslim and Christian *reaya* against the injustices and violence to which they were exposed, and beyond doubt one of the most notable historical personalities who were born and lived in Užice.

НАРОДНИ МУЗЕЈ УЖИЦЕ

У МАЛОМ ЦАРИГРАДУ

ОСМАНСКО НАСЛЕЂЕ ИЗ ЗБИРКИ НАРОДНОГ МУЗЕЈА УЖИЦЕ

Издавач:

Народни музеј Ужице

За издавача:

Славица Стефановић, директор

Аутори изложбе:

Катарина Доганчић-Мићуновић, Немања Обрадовић

Аутори текстова у каталогу:

Катарина Доганчић-Мићуновић, др Маријана Мишевић, Немања Обрадовић

Превод резимеа на енглески и турски језик:

др Маријана Мишевић

Сарадници:

Марко Ђурић, Јелена Јевтић Јокић, Станојка Миливојевић, Горан Новаковић,

Дијана Ристовић, Ивана Тодоровић, Маида Туркмановић

Конзерватори:

Маријана Николић, Драган Томановић, Мира Ђуковић

Фотографија:

Драган Карадаревић, Тијана Јевтић

Техничка реализација изложбе:

Владан Дрндаревић

Дизајн и припрема: Digital design

Штампа: Design Print

Тираж: 100

Ужице, 2022.

Пројекат је финансиран средствима
Министарства културе и информисања Републике Србије

РЕПУБЛИКА СРБИЈА

МИНИСТАРСТВО КУЛТУРЕ
И ИНФОРМИСАЊА

Подршка:

CIP - Каталогизacija y publikaciji
Народна библиотека Србије, Београд

069.51(497.11)"14/18"(083.824)
930.85(497.11)"14/18"(083.824)

ДОГАНЦИЋ-Мићуновић, Катарина, 1971-

У малом Цариграду : османско наслеђе из збирки Народног музеја Ужице : Народни музеј Ужице,
октобар - новембар 2022. / [аутори текстова у каталогу Катарина Доганцић-Мићуновић, Немања
Обрадовић ; превод резимеа на енглески и турски језик Маријана Мишевић ; сарадници Јелена Јевтић
Јокић...[и др.] ; фотографије Драган Карадаревић... [и др.]. - Ужице : Народни музеј "Ужице", 2022
(Ужице : Design print). - 40 стр. : илустр. ; 30 cm

Податак о ауторима преузет из колофона. - Тираж 100. - Напомене и библиографске референце уз
текст.

ISBN 978-86-80880-30-3

1. Обрадовић, Немања, 1992- [аутор додатног текста] [аутор изложбе]
а) Народни музеј (Ужице) -- Збирке -- 15в-19в -- Изложбени каталози б) Ужице -- Културна историја --
15в-19в -- Изложбени каталози

COBISS.SR-ID 76256777

ISBN: 978-86-80880-30-3